

elektronikus forrásoknál, vagy ha az elektronikus művek megfizethetetlenül drágák. Az elektronikus dokumentumok megléte lehetővé teszi, hogy a tervnek megfelelően évente alakítsák az állományt. Az előfizetések egy része a Hawaii Állami Könyvtár vezetésével alakított konzorcium útján történik.

A behálózott iskola könyvtárosainak egy sor technológiai kérdéssel is foglalkozniuk kell. Figyelemmel kísérik a szkener, a nyomtató, a digitális kamera szoftvereinek változásait, karbantartják a könyvtári weboldalak linkjeit. Figyelniük és karban kell tartaniuk a laptopok és az azokhoz kapcsolódó különböző perifériák csatlakozó pontjait, viszont nem kell folyamatosan cserélni a monitorokat és a gépek processzorait.

A könyvtár nyomtatott dokumentumait a behálózott iskola diákjai és tanárai az eddigieknél hatékonyabban használják. Az új szerzeményekről szóló híradások e-mailben és a weboldalak segítségével sokkal hatékonyabbak, mint nyomtatott hírlevélben voltak, ami az igények 30%-os növekedését eredményezte. A könyvtárban van az iskola legtöbb elektromos dugaszolóaljzata és a legtöbb vezeték nélküli hálózati csatlakozópontja. Az iskola két hálózati nyomtatója közül egy itt található. Ezek mellett, de nem utolsósorban a könyvtárosok technológiai ismeretei azt eredményezték, hogy a könyvtár fizikai valójában is újra népszerűvé vált.

(Koltay Tibor)

MUNKAFOLYAMATOK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK

Állomány, állomány- alakítás

03/128

TRUCK, Lorna: Plain English collection budget: a collection plan for public libraries = Bottom Line. 15.vol. 2002. 4.no. 167-173.p.

A közkönyvtárak gyűjteményeinek fejlesztése: a Des Moines-i közkönyvtári hálózat példája

Állományalakítás; Költségvetés; Közművelődési könyvtár; Normatívák, mutatószámok

A 200 ezer lakosú Des Moines-ban, Iowa (USA) állam fővárosában a 90-es évek közepén válságba ju-

tott a gyűjteményfejlesztés. A kiutat Roy Kenagy tételei nyomán keresték. Ezek a következők:

- nincs szükség a gyűjtemény határtalan fejlesztésére az igények kielégítéséhez;
- a gyűjtemény 20%-ára esik a kölcsönzések 80%-a;
- a kölcsönzések tanulmányozásából kiderül, mire van szükségük a használóknak;
- a hatékonyság legjobb mércéje a gyűjtemény vitalitása, azaz a ténylegesen használt gyűjteményrész aránya;
- a költségvetés könnyen kiszámítható a gyűjtemény méretéből és kívánatos életkorából;

- a raktárkészlet-elméletre alapozott gyűjteményi célokat laikusok számára is világosan meg tudja fogalmazni a könyvtár.

A könyvtári állomány megújításának két fő célkitűzése:

- a központi könyvtár és az öt fiókkönyvtár összesen 500 ezer egységet fog tartalmazni (ez felel meg a jelenlegi épületkapacitásnak) és átlagéletkora mediánértéke 5 év lesz;
- az olvasóknak legalább 50%-os esélyük lesz arra, hogy megtalálják azt a dokumentumot, amelyért a könyvtárba jöttek.

Az egységenként, dokumentumtípusonként és gyűjteményrészekenként megállapított maximális állománynagyságot apasztással kell elérni, amelyet akkor is folytatni kell, ha a kitűzött célt már elérték. A mediánértéket úgy kell értelmezni, hogy a gyűjteménynek legalább fele nem lesz idősebb öt évnél. (A medián alacsonyabb lehet pl. a kisebb fiókkönyvtárakban és magasabb a helyismereti gyűjteményben).

Ezek után mintavétel alapján kiszámították az egyes állományok mediánértékét, s a dokumentumok átlagárát véve kiszámították a szükséges költségvetési fedezetet is. Az így nyert képlet a következő: a gyűjtemény nagysága (500 ezer egység) x az évenkénti pótlás aránya (10%) x átlagár (13 dollár, amely az inflációtól és egyéb gyűjteményi célokból kifolyólag növekedik).

A kivonási listákat az utolsó használat elve alapján állították össze: a fiókkönyvtárakban ez két évet, a központi könyvtárban öt évet jelentett, majd hármat; egyes gyűjteményrészekben (pl. videók) még ennél is alacsonyabban szabták meg.

Az így kialakított költségvetési tervet könnyű volt megértetni a főként üzletemberekből álló felügyelő testülettel: a raktárkészlet, a leltár és a forgalmazás összefüggéseinek feltárása az ő nyelvükön szólt. A gyűjtemény nagysága nem nő, a polcokat nem terhelő használatlan könyvek sokasága, a könyvtárközi kölcsönzés és az elektronikus hozzáférés segít a

ritkán keresett tételek beszerzésében. Ennek nyomán hat év alatt a költségvetés megháromszorozódott (a 16 éves medián életkort sikerült leszorítani nyolcra), de egyelőre még nem sikerült a gyűjtemény 10%-ának megfelelő számú dokumentumot (50 ezer egység) évente beszerezni. A kikölcsönzött anyag mediánja azonban már 3 év.

A hozzáférhetőség mértékét úgy állapítják meg, hogy egy adott időpontban kikölcsönzött könyvekből vett mintát hat-nyolc héttel később összevetnek a polcokon lévő állománnyal. A korábban kikölcsönzött, s most a polcokon lévő könyvek aránya adja a hozzáférhetőség mértékszámát, ami az olvasói érdeklődésen alapul. Az apasztásnál és a speciális fejlesztési területek megállapításánál a gyűjteményrészek vitalitásából indulnak ki.

(Papp István)

03/129

FRIEND, Frederic J.: Improving access: is there any hope? = Interlend.Doc.Supply. 30.vol. 2002. 4.no. 183-189.p.

Van-e remény a hozzáférés javítására?

Állománygyarapítás; Dokumentumszolgáltatás; Együttműködés -belföldi; Elektronikus folyóirat; Folyóiratkiadás; Hozzáférhetőség

A folyóirat-irodalom iránt világszerte egyre nő az igény, ugyanakkor a hozzáférést számos tényező akadályozza (a magas árak, az átváltási árfolyamok, a licenckorlátozásai stb.). A kiadók nagy folyóiratcsomagokat kínálnak, míg a dokumentumszolgáltató projektek a másik végletet képviselik: egy-egy cikkhez biztosítanak hozzáférést. A könyvtárak konzorciumokba tömörülnek a források jobb felhasználása érdekében. A szerzők egyre többször az ingyenesen vagy elfogadható áron hozzáférhető alternatív folyóiratok felé fordulnak. A pénzalapok igyekeznek azokat támogatni, akik a kutatási eredményeket egyszerűen elérhető formában publikálják. Az intézmények megnyitják webhelyeiket mun-

katársaik publikációi előtt. Használóbarát szoftvereket fejlesztettek ki. A kérdés az, hogy mindez valóban javítja-e a hozzáférést.

A szabad hozzáférés jövőképét a budapesti felhívásban (Budapest Open Access Initiative, BOAI) fogalmazták meg, kétféle stratégia kijelölésével: a szerzők saját archiválási tevékenysége, illetve új, alternatív folyóiratok kiadása.

Új beszerzési modellek jelentek meg. A kiadók a „nagy üzlet” filozófiájával reagáltak a korlátozott hozzáférésre: nagy folyóiratcsomagokat, azaz ugyanannyi vagy valamivel több pénzért jóval több tartalmat ajánlanak. A nagy csomagok eközben elveszik a pénzt a kisebb, a használók számára valóban fontos csomagoktól (beleértve akár csak egy-egy jelentős tudományos folyóirat megvásárlását is, amelyről le kell mondani). Csak a cikkek számát nézve javult a hozzáférés, de valójában nem is lehet összehasonlítani a két megoldást: a címenkénti hozzáférést nagy csomagok, illetve egyedileg kiválasztott összeállítások esetében. Új, a címek számának növelését meghaladó beszerzési modelleket a kiadók is kialakíthatnak. Kulcsfontosságú lenne, hogy a tartalom és az ár viszonyát kedvezően alakítsák; a tartalmat bővítsék a nagyobb szelektivitás mellett; még hasznosabb lehetne, ha több kiadó egy témakörrel kapcsolatos kínálatát együtt lehetne szolgáltatni.

A könyvtárak együttműködésének is a hozzáférés javítása a fő célja. A folyóiratárak emelkedésének az volt az egyetlen pozitív hatása, hogy a könyvtárosokat együttműködésre készítette. Vannak olyan folyóiratok, amelyek hozzáférése nem javul, mert nem kerültek be a konzorciális vásárlási ügyletekbe. Még a legátfogóbb nemzeti licenckes is csak a folyóiratpiacon kapható címek kis részét tudják lefedni.

A hozzáférés növelésére az egyik megoldásnak tekintik az egyes cikkek szolgáltatását, akár könyvtárközi kölcsönzéssel, akár a kiadók dokumentumszolgáltatásai révén. Az előbbi ma is viszonylag ala-

acsony áron vehető igénybe, az utóbbi üzleti célokra szolgál vagy az előfizetések alternatívájaként alkalmazzák. A British Library dokumentumszolgáltatásának továbbra sincs konkurenciája. A könyvtárközi kölcsönzési tevékenység csökken, és a könyvtárak még mindig inkább az állományépítésre, mint a hozzáférésre összpontosítanak. A cikkekhez való tömeges hozzáférés legnagyobb reménye a cikkek összekapcsolása csatolások révén, amelyek a használók számára leglényegesebb cikkekhez vezetnek el. De sok függ még attól, a kiadók milyen térítést kérnek a hozzáférés fejében.

Az új fizetési modellek közül több próbálkozás történik abban az irányban, hogy a szerző fizessen cikke publikálásáért, abból fedezzék a kiadás költségeit, a használó számára pedig legyenek a közlemények szabadon hozzáférhetőek. Ilyen input alapú modellt alkalmaznak a SPARC égisze alatt a New Journal of Physics és a BioMed Central esetében.

A tartalomhoz való hozzáférésnek megjelentek újfajta megoldásai. Egyre több szerző, intézmény és tematikus együttműködési vállalkozás működtet webhelyet. A fizikai és az orvostudományi-biológiai szakterületen vannak erre példák (a Los Alamos-i webarchívum és a PubMed Central).

A szabad hozzáférést szorgalmazó különböző kezdeményezésekben (SPARC, BOAI) a könyvtárak, a kiadók és a szerzők együtt vesznek részt. Együttműködésük igazi nyertesei minden valószínűség szerint a használók lesznek.

(Hegyközi Ilona)

03/130

KEMPF, Klaus: Frage an das Schicksal – Konsortien ja oder nein. Erfahrungen und Überlegungen des Bayern-Konsortiums = Mitt.Ver.Österr.Bibl.Bibl. 55.Jg. 2002. 3/4.no. 62-68.p.

Legyenek-e konzorciumok vagy sem? A Bayern-konzorcium tapasztalatai

Együttműködés -belföldi; Elektronikus folyóirat; Folyóirat-előfizetés; Gazdaságosság -könyvtárban

A konzorcium fogalma a digitális információk megjelenése kapcsán bukkant fel a könyvtárügyben. A digitális dokumentumok esetében az az új helyzet állt elő, hogy a könyvtárak az információk gyarapítása helyett csupán azok bérlői lesznek (divatos kifejezéssel: „access vs ownership”). Felmerül az a lényeges kérdés, amennyiben eddigi alapelveinket egyik napról a másikra feladjuk, milyen többletérték kerül a kosarunkba, vagyis ugyanazt az árut olcsóbban kapjuk-e meg, vagy többet és jobbat kapunk ugyanannyiért vagy elfogadható többletáron? A konzorciális keretek között gyarapító könyvtáraknak nagyon komolyan és nyomatékosan kell ezt a kérdést feltenniük, mivel érheti őket olyan szemrehányás, hogy nagyon drágán szereznek be kevésbé értékes, a használók által nem igényelt és/vagy szakmai szempontból periferikus folyóiratcímeket, s ezáltal tovább feszítik az amúgy is szűkös költségkereteket, és azokat a kiadókat erősítik, akik egyben a folyóiratválságért is felelősek.

Mielőtt állást foglalna a szerző, részletesen ismerteti a Bajor Konzorcium (Bayern-Konsortium) felépítését, szolgáltatásait és eddigi eredményeit számos példával és a használat elemzéseivel illusztrálva (American Chemical Society – AMS, Academic Press, Elsevier), majd a svájci konzorcium, illetve az OhioLINK tapasztalataira is kitér.

A tanulmány végén öt pontban az elektronikusfolyóirat-beszerezés lehetséges támpontjait és tanulságait foglalja össze:

- Az AMS példája jól mutatja, hogy egy kompakt és jól körülhatárolt „csomag” optimálisan ki-

használható, míg a nagyobb, interdiszciplináris csomagok csak akkor, ha a felhasználókat adó egyetemek hasonló szakirányokkal rendelkeznek. Ezért célszerűbb a magfolyóiratokat és/vagy ún. részcsomagokat (subject bundling) beszerezni, amelyek a résztvevők konkrét igényeihez igazodnak. (Fontos a szerződésekben a folyóiratcímek esetleges cseréjében is megállapodni!)

- A folyóiratcímek használata nem egyenletesen oszlik el, vannak periferikus területek; ezek esetében a „pay-per-article” eljárás lenne a célravezető (ennek a kidolgozása sem egyszerű). A potenciális használókra megállapított többletköltséget a tényleges használat adatai alapján kell a résztvevők között megosztani.
- Célszerű lenne a költségvetési keretek miatt csupán egyéves szerződéseket kötni.
- Tudományszakok szerint elemezni kellene azt is, hogy az egyértelműen magfolyóiratnak számító periodikumok közül mennyit fednek le a konzorciális egyezmények, és mennyit nem.

A tanulmány végén a címben feltett kérdésre nem kapunk igazi választ: ez attól függ, hogyan és milyen feltételekkel alakítják ki a könyvtárak konzorciumait, és hogy a használat folyamatos elemzése nyomán sikerül-e optimalizálni a szerződéseket. (Az már most kizárható, hogy új beszerzési modellek jönnének létre a közeljövőben.)

(Murányi Lajos)

03/131

KIRCHGÄSSNER, Adalbert: Können sich die Bibliotheken die Zeitschriften noch leisten? = Mitt. Ver. Österr. Bibl.Bibl. 55.Jg. 2002. 3/4.no. 38-51.p.

Megengedhetik-e még maguknak a könyvtárak a folyóirat-előfizetést?

Egyetemi könyvtár; Folyóiratárak; Folyóirat-előfizetés

A folyóiratok ára évről-évre gyorsabban nő a monográfikénál, gyorsabban az inflációnál és minde-

nekelőtt gyorsabban a könyvtárak állománygyarapítási kereténél. A könyvtáraknak szembe kell nézniük a folyóiratpiac alapvető kérdéseivel.

A Konstanzi Egyetemi Könyvtárban megvizsgálták, hogy milyen összefüggés van a folyóiratok ára és kiadójuk jellege (tudományos intézetek, egyetemek illetve üzleti kiadóvállalatok) között. A fizika, a matematika, a pszichológia legfontosabbnak tekinthető magfolyóiratait véve alapul az egyes folyóiratok évi előfizetési díját elosztották az évben megjelent oldalak számával, így megkapták a folyóiratok egy oldalának árát. A mérés eredményei mindhárom vizsgált tudományterületen azt mutatták, hogy a tudományos intézmények és az üzleti kiadók lapjainak árai között szignifikáns különbség van, az üzleti kiadók folyóiratai sokkal drágábbak. A megismételt mérések azt is kimutatták, hogy ez a különbség az évek során nem csökken, hanem ellenkezőleg, növekszik.

A folyóiratárak növekedésének egyik könyvtári következménye, hogy a könyvtárak gyarapítási keretük mind nagyobb részét fordítják eleve lekötött dokumentumokra (előfizetett folyóiratok, sorozatok, folytatásos művek), mind kevesebb rész fölött rendelkeznek szabadon. A konstanzi könyvtárosok vizsgálatai szerint 1986-ban a keret lekötött-lekötetlen részének aránya 54:46 volt, 2001-ben pedig 69:31, tehát az állománygyarapítási keretnek már egyharmada sem szolgálja az aktuálisan felmerülő új igények szabad kielégítését.

Valóban pótolhatatlan hiányt jelentenek-e a kényszerűségből lemondott folyóiratok? A Konstanzi Egyetemi Könyvtár is sorozatos lemondásra kényszerült, a lemondott folyóiratok cikkeit könyvtárközi kölcsönzéssel szerezték be, illetve újabban a SUBITO gyorsszolgálat útján. A 90-es évek első felében a lemondásoknak megfelelően megemelkedett az így igényelt folyóiratcikkek száma, az utóbbi években azonban ez az igénylés ismét visszaszállt a 80-as évek szintjére. Ez vagy azt mutatja, hogy a lemondott folyóiratokra nincs nagy igény, vagy azt,

hogy a kutatók ma más információs lehetőségekkel élnek.

A Konstanzi Egyetemi Könyvtár 2001-ben 870 ezer márkát fizetett ki biológiai, kémiai és pszichológiai lapokra. Ekkora összegért a gyorsszolgálat útján 217 500 cikket tudott volna megrendelni. (1 dokumentum = 4 DM). A három tudományterület folyóiratait 185 kutató használja, tehát fejenként 1175 cikket dolgozhattak volna fel (naponta 3-3 cikket). Bár ez a számítás bizonyára leegyszerűsítő, mégis meggondolandó: vajon a könyvtár nem szerez-e be még mindig több művet, mint amennyit a kutatók fel tudnak dolgozni?

A kutatók folyóirat-használatát az EZB (Elektronische Zeitschriftenbibliothek, Elektronikus Folyóiratkönyvtár) statisztikája alapján is elemezték. Csak nagyon kevés olyan folyóirat volt, amit ezen a csatornán keresztül sűrűn igényeltek, viszont a kérések zöme igen sokfelé szóródott szét. Ez arra mutat, hogy célszerű lenne a könyvtár folyóirat-állományát kevés, de intenzíven használt lapra korlátozni, a fennmaradt nagy tömegű, de igen szórt igényt a cikkek egyedi megszerzésével lehetne ésszerűen kielégíteni. Szakítani kellene a könyvtárak kialakult magatartásával, mely a folyóiratok lehetőleg teljes körű beszerzésére törekszik és ennek érdekében lemond a monográfiák szélesebb körű beszerzéséről.

A tudományos folyóiratok napjainkban lényeges változáson mennek keresztül. Korábban évszázadokon át ezeket olyanok adták ki, akik maguk is érdeklődtek a tudományterület iránt, és régi vágású, jó üzletemberként egyaránt figyelembe vették a szállítók (szerzők), a vásárlók (az olvasók) és az üzlet érdekeit. Ez a hagyomány az utolsó évtizedekben megváltozott, a tudós kiadókat a menedzserek váltották fel, akik személy szerint közömbösek a közölt tudományos tartalommal szemben, és csaknem kizárólagos szempontjuk a nyereség növelése. Ugyanakkor létrejöttek azok az elektronikus csatornák, melyeken keresztül az információk és a véle-

mények sokkal gyorsabban terjednek, mint a hagyományos folyóiratok útján. A nyomtatott lapok ma már leginkább két célt szolgálnak: idézhető dokumentációt adnak és növelik a szerző tekintélyét. A hagyományos folyóiratok szerepét nagyrészt átvették az elektronikus információkövetítők, mint pl. arXiv.org, BioMedNet, Bio.One, Sparc, OAI. Mindehhez járul még a folyóiratok magas fokú specializálódása. Igen kevés a viszonylag szélesebb körhöz szóló lap, a tudományos folyóiratok nagyobb része csak egy kis csoportot érdekel. A folyóiratok hajdani jellemzője, a nyilvánosság formailag fennáll ugyan, de ténylegesen már nem.

A tudományos folyóiratok kiadóinak bevételei nagyrészt a tudomány fejlesztésére szánt közpénzekből származnak. A tudományos élet képviselőinek azonban fel kell tenniük a kérdést: valóban helyes-e a nagy kiadók ilyen támogatása, vagy ezért a pénzért más szervezeti megoldással több tudományos információhoz is lehetne juttatni a kutatókat?

(Katsányi Sándor)

Lásd még 155, 158, 178

egy kísérleti rendszer, amelyet jelenleg is használnak, és amelynek tárolókapacitása 2 Terrabyte, így több mint ezer elektronikus folyóirat anyagát őrzi. Az 1999-es tendert követően Hollandiában és Nagy-Britanniában nagyjából egy időben, 2000 őszén szerződtek az IBM-mel. A rendszer alapjául azok az irányelvek szolgálnak, amelyek az EU által is finanszírozott NEDLIB (Networked European Deposit Library, Európai Hálózati Kötelesspéldány-Könyvtár, <http://www.kb.nl/nedlib>) projekt eredményeként születtek meg, és arra intenek, hogy a publikációkat függetlenül kell minden olyan eredeti hordozójuktól vagy környezetüktől, amely nem az archiválást szolgálja, továbbá, hogy a publikációkat ellenőrzött archiválási környezetben kell tárolni. Ennek a környezetnek az eredetileg a NASA által javasolt OAIS (Open Archival Information System) modellre kell épülnie. Az archiváló rendszernek önálló szervezeti egységnek kell lennie.

A hosszú távú megőrzés kérdéseiről a KB-val kötött szerződés alapján az IBM tanulmányt készít.

(Koltay Tibor)

Állományvédelem

03/132

STEENBAKKERS, Johan F.: Preserving electronic publications = Inf.Serv.Use. 22.vol. 2002. 2/3.no. 89-96.p. Bibliogr.

Az elektronikus publikációk megőrzése

Elektronikus publikáció; Kötelesspéldány; Megőrzés; Nemzeti könyvtár

A Koninklijke Bibliotheek (KB, Királyi Könyvtár, Hollandia nemzeti könyvtára) és a British Library digitális dokumentumok kötelesspéldány-rendszerét alakítja ki. A KB 1994 és 1999 között számos projektjének eredményeként 1998-tól működött

03/133

HETERICK, Bruce: Applying the lessons learned from retrospective archiving to the digital archiving conundrum = Inf.Serv.Use. 22.vol. 2002. 2/3.no. 113-120.p.

A JSTOR projektben folyó retrospektív archiválás tanulságainak alkalmazása a digitális archívumokban

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Folyóirat; Megőrzés

A JSTOR 1995 óta épít digitális archívumot a legfontosabb tudományos folyóiratok régebbi évfolyamaiból, tekintet nélkül arra, hogy azok eleve digitális formában jöttek létre vagy nyomtatásban jelentek meg. A munkálatok során összegyűlt tapasztalatok egy része alkalmazható a digitalizálási tevékenységek esetében. Erősen ironizálva ezt úgy fogalmaz-

ták meg, hogy „ha már jó példával nem szolgálhatunk, legalább elrettentő példát adjunk.”

A JSTOR projekt az Andrew W. Mellon Alapítvány keretében indult. Célja, hogy az érdemi tudományos folyóirat-irodalomból közös és megbízható archívumot hozzon létre, és minél szélesebb körben elérhetővé tegye. A JSTOR mindig az első évfolyam első számáig digitalizálja a folyóiratokat. Részvételi díjai kettős célját tükrözik: egyrészt az archiválás és a konverzió, másrészt a hozzáférés költségeit fedezik. A kurrens számokat az archívum nem tartalmazza, nem kívánják veszélyeztetni a kiadók bevételeit. Az egyes kiadókkal megállapodnak arról, hogy a legutóbbi egy, három vagy öt év anyagát nem digitalizálják esetükben (ezt nevezik „mozgó falnak”).

A jelenleg feldolgozott kb. 220 cím legtöbbje a human és a társadalomtudományok körébe tartozik, a legkevesebb a természettudományos folyóiratok száma. 156 kiadóval működnek együtt licencszerződések keretében. On-line elérhető gyűjteményeket alakítottak ki. 25 folyóirat származik az 1990 előtti időkből, a legrégebbi 1665-ben indult. 700 ezer folyóiratcikk 9 millió oldalnyi teljes szövegét tartalmazza az archívum.

A digitális megőrzés négy legfontosabb összetevőjének a következőket tekintik: 1. a szabványos és stabilitást biztosító technológia kiválasztása, 2. az adatok biztonságos mentése, 3. a kiadókkal való jó kapcsolat (ennek kulcsa a „mozgó falról” való megállapodás, az örökös hozzáférési jog és szerződésbontás esetén a JSTOR joga az addig már digitalizált tartalom további szolgáltatására az addigi használó könyvtárak számára), 4. a költségeket hosszabb távon fedező gazdaságossági terv.

A digitalizálási munkálatok során a következő tevékenységek körül összpontosultak az eldöntendő kérdések és problémák:

1. az adatkezelési és -megjelenítési jogosultságok (az elérési lehetőségek a közönség elől elzart

„sötét archívumtól” a széles körben hozzáférhető „világos archívumig” terjednek);

2. az elektronikus tartalom teljessége, a „kiadás” értelmezése a dinamikus elektronikus folyóiratok esetében, az archiválási formátum és a megjelenítési megoldás kiválasztása (párhuzamos publikálás esetén a JSTOR mind a nyomtatott, mind az elektronikus folyóiratot archiválja);
3. a funkcionalitás (a csatolások szerepeltetése: teljes körűen vagy válogatva, a speciális formátumú videók, szimulációk stb. kezelése, szerzői jogi kérdéseinek tisztázása);
4. a konverzió (ez folyamatos, költséges és rövid idő alatt elvégzendő munka);
5. az üzleti modell (az archiválás nem csökkenti, hanem növeli a költségeket).

Az egyes tudományterületeknek, az egyes kiadóknak és minden egyes folyóiratcímnek megvannak a digitalizálás során figyelembe veendő sajátosságai.

(Hegyközi Ilona)

03/134

TENNANT, Roy: MARC must die = Libr.J. 127.vol. 2002. 17.no. 26-28.p.

Lejárt a MARC ideje!

TENNANT, Roy: MARC exit strategies = Libr.J. 127.vol. 2002. 19.no. 27-28.p.

MARC – lehetőségek a „kilépésre”

Formátum -gépi; Hatékonyság

A MARC (ide értve annak szintaxisát, adatait és magát az AACR-t is) bizonyos fokig anakronizmusnak tekinthető. Számos problémája közül említést érdemel a granularitás (a kódoláshoz az egyes elemek mennyire finomra vannak „aprítva”), a kiterjeszhetőség (hogyan gazdagítható a „lapos” MARC-rekord olyan hierarchikus elemekkel, mint pl. a tartalomjegyzék, hogyan illeszthetők bele pl. borítógrafikák vagy fülszövegek), a nyelvek kezelé-

se (melyre csak bizonyos lehetőségeket nyújt) és a szükségszerű technikai marginalizáció (mivel senki más nem használ még csak hasonló szabványt sem, bármilyen a MARC rekordokat kezelni tudó szoftvert keresünk, a könyvtári szállítók bolhapiacára vagyunk szorítva, illetve a könyvtári szoftvergyártók is kénytelenek termékeikbe beerőltetni a MARC rekordok in- és output lehetőségét.

Ha a könyvtár ki akarja szolgálni olvasói jelenlegi és jövőbeni igényeit, a technológia legjavát kell felhasználnia. A web, az XML, a hordozható számítástechnikai eszközök és más technológiai lehetőségek fejlődése révén a könyvtárak rugalmassá, az új igényeket új módon kielégíteni képes intézményekké válhatnak. Ha viszont idejéltúlt szabványokhoz kötik magukat, nehézkesek lesznek, s képtelenek az elvárt szolgáltatások nyújtására. A jelen és a jövő szükségleteinek megfelelő szabványok kialakítását a bibliográfiai leírás kívánalmainak meghatározásánál kell kezdeni (lásd: FRBR), és hatékonyságot és rugalmasságot nyújtó kódolási szabványt kell alkotni. A MARC pedig fokozatosan el kell, hogy tűnjék.

Az a több mint harmincéves tapasztalat, amit a könyvtárosok a géppel olvasható katalogizálással töltöttek, számos tanulságot hozott, s ezeket az új bibliográfiai szabványnak is meg kell őriznie, ugyanakkor, ami rossz, el kell vetni (pl. a szabványnak a könyvre, mint fizikai tárgyra összpontosító jellegét). Javítani kell az egyesítés lehetőségeit (gondoljunk a közös katalógusok építésekor az azonos „intellektuális tételek” rekordjai egyesítésének nehézségeire) és a mindaddig elégtelen „*authority control*” módját. Feltéve, hogy kialakítjuk az új szabványt, meg kell határozni a MARC rekordok további sorsát is. Ez lehet a MARC katalógusok befejezése és az új szabvány alapján új rendszerek építése, esetleg valamilyen kapszula-technológia alkalmazása (erre jelenleg a MODS – *Metadata Object Description Schema* és a METS – *Metadata Encoding and Transfer Syntax* látszik alkalmas-

nak), illetve a bibliográfiai adatok „vándoroltatása” (aminek egy része automatizálható).

(Mohor Jenő)

03/135

GÖDERT, Winfried: „Die Welt ist gross – Wir bringen Ordnung in diese Welt”. Das DFG-Projekt DDC Deutsch = Information. 53.Jg. 2002. 7.no. 395-400.p.

Res. angol nyelven

A Német Kutatási Társaság által támogatott DDC Deutsch nevű projekt, azaz a Dewey-féle Tizedes Osztályozás német változata

Fordítás; Támogatás -pénzügyi -állami, hatósági; Tizedes osztályozás

A Magyarországon nem használt Dewey-féle tizedes osztályozási rendszer (Dewey Decimal Classification, DDC) megjelenésének 126. évfordulóján, 2002-ben eldőlt, hogy a 2003-ban megjelenő 22. amerikai kiadás német fordításban is megjelenik a Német Kutatási Társaság (DFG) támogatásával. A *DDC-Deutsch* pályázatot a Német Nemzeti Könyvtár (DDB), a Bajor Állami Könyvtár (BSB) és a kölni szakköziskola közösen nyújtotta be.

A projekt célkitűzése a DDC németországi bevezetése, mégpedig annak lefordítása és egy olyan adatbázis kiépítése segítségével, amely egyaránt szolgálja majd a nemzeti bibliográfiában történő tartalmi feltárást és visszakeresést (ld. http://www.ddb.de/professionell/ddc_info.htm). Ezzel a vállalkozással a pályázók az elmúlt időszak alábbi fejleményeivel kívánának lépést tartani:

- több német OPAC-ban is vannak már olyan DDC-jelzetek, amelyek a Library of Congress vagy a British Library katalógusából átvett tételekben szerepelnek (paradox helyzet, hogy ezek megvannak ugyan, de nem visszakereshetők);
- a német irodalom DDC-jelzetek alapján az angol-szász világ OPAC-jaiban nem visszakereshető;

- az elmúlt időszak webforrások feltárását célzó projektjei a DDC-t használják.
- az OPAC-okban szereplő, de tartalmilag nem feltárt könyvek és webdokumentumok száma miatt megnőtt az érdeklődés az automatikus indexelés és jelzetezés iránt.

Mindezek a DDC-nek mint osztályozási rendszernek a fontosságát növelik.

A tanulmány a bevezetésben utal a szaksajtóban már közölt megvalósíthatósági tanulmányra, majd részletesen ismerteti a projektben részt vevő munkacsoportok megszervezését, tevékenységét, a fordítás és „honosítás” során felmerülő problémákat, és néhány konkrét példával szemlélteti is ezeket. (A fordítás, amelynek munkálatairól a 2003. évi berlini IFLA-konferencián is beszámolnak majd, a müncheni Saur kiadónál fog megjelenni 2004-ben.)

(Murányi Lajos)

Lásd még 178

Katalógusok

03/136

STUBLEY, Peter – KIDD, Tony: Questionnaire surveys to discover academic staff and library staff perceptions of a National Union catalogue = J.Doc. 58.vol. 2002. 6.no. 611-648.p. Bibliogr.

Hogyan látják a központi katalógus (UKNUC) szerepét a felsőoktatásban dolgozók és a könyvtárosok egy kérdőíves felmérés szerint?

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Hatékonyság; Információkeresési rendszer értékelése; Központi katalógus -online

Az Egyesült Királyságban az országos központi katalógus (National Union Catalogue for the UK, UKNUC) megvalósíthatósági tanulmánya (ld. a 02/251. számú referátumot a KF 2002. 3. számában) során kérdőíves felmérést végeztek a felsőok-

tatásban dolgozók és a könyvtárosok igényeit illetően. A válaszadási arány 40-50%-os volt, az oktatók 846, a könyvtárosok 724 kérdőívet küldtek vissza. Az elemzés szerint az UKNUC-ot nagyra értékelnék és gyakran használnák mindkét kör. Az oktatók úgy vélik, az országos központi katalógus pozitív hatással lenne információkeresési szokásaikra, és szeretnék, ha a British Library, a főbb tudományegyetemek és a „hagyományos” egyetemek könyvtárainak állománya lenne benne kereshető. Azt várják, hogy átfogó és könnyen használható legyen, a könyvek és folyóiratok leőhelyét egyaránt tartalmazza és megkönnyítse a tárgy szerinti keresést. A könyvtárosok az oktatókéhoz hasonló követelményeket fogalmaztak meg, bár hivatásukból eredően árnyaltabban, és fontosnak tartják az UKNUC azt az értéket is, hogy a bibliográfiai rekordok forrása lehet.

(Autoref.)

Lásd még 137, 144

Információkeresés

03/137

GATENBY, Janifer: Aiming at quality and coverage combined: blending physical and virtual union catalogues = Online Inf.Rev. 26.vol. 2002. 5.no. 326-334.p. Bibliogr.

Minőség és teljesség együtt: a fizikai és virtuális katalógus elveinek kombinálása metaadatok segítségével

Gépi információkeresés; Információkeresési rendszer értékelése; Központi katalógus -online; Számítógép-hálózat

A cikk a keresőgépek hiányosságainak és a metaadatok fontosságának bemutatása után a metaadatokra épülő információkeresés három modelljét mutatja be: osztott modell, osztott adatok központi mutatóval, és központi katalógus. Az osztott mo-

dell előnyeit és hátrányait a Z39.50 protokoll példáján mutatja be. A második modell példája az OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting). A központi katalógust tárgyalva összehasonlítja a virtuális központi katalógust a valósággal. A három modell előnyeinek, illetve a központi és osztott modellek kombinálásának nyomán fejlesztették ki a páneurópai katalógust (EUCAT), amellyel részletesen foglalkozik a cikk.

(Autoref.)

Lásd még 125, 136, 172

Olvasószolgálat, tájékoztató munka

03/138

JANES, Joe: Live reference: too much, too fast? = Libr. J. Supplement. Fall 2002. 12-14.p.

At „élő referenz” előnyei és korlátai

Online üzemmód; Referenz

A Washington Egyetem könyvtári intézetének segédprofesszora, az Internet Public Library alapító igazgatója a „valós idejű” (a real time vagy live reference) elektronikus tájékoztatásról – és annak a nap huszonnégy órájában igénybe vehető formájáról – folytatott eszmecserekké kapcsolatban fejt ki nézeteit, a témát mind a szakma, mind az olvasók szempontjából és történetileg is körüljárva. Elismeréssel nyugtázza azoknak a kollégáknak az erőfeszítéseit, akik új ötletekkel és technikai megoldásokkal kísérleteznek a jobb, gyorsabb vagy olcsóbb szolgáltatás érdekében, de nincs jó véleménye azokról, akik minden körütekintés nélkül vetik magukat az újdonságokra, és nem mérlegelik, milyen körülmények között működtethetők ezek a legjobban.

A „valós idejű”, vagyis „szinkron” tájékoztatás volt eddig is a gyakorlat a könyvtárakban: személyesen vagy telefonon bárki feltehetette kérdéseit a könyvtárosnak. Az internet révén most egy másik, „aszinkron” megoldás is választható: az elektronikus tájékoztatás legelső formája, az elektronikus levélben adott tájékoztatás is ennek tekinthető. Ami a kilencvenes években újdonságként jelentkezett, az a chat-technikák és az eredetileg a közönségszolgálatoknál (call center) használt szoftverek könyvtári alkalmazása volt. A hagyományos tájékoztatásban szerzett gyakorlat után a könyvtárosoknak csupán a technikai feltételeket és eljárásokat kell ezután – igaz, nem kis munkával – elsajátítaniuk. Az eddigi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy számolni kell számos nehézséggel is. Az „interakció” időtartama megnő, az on-line „kalauzolás” (új angol szóval *cobrowsing*) során a könyvtáros és az olvasó számítógépe sebességének különbsége miatt a kérdező „lemaradhat” – olykor el is tűnhet – az „éterben”; a megszokott személyes kontaktus (a vele járó előnyökkel együtt) hiányzik, minden információt írásban kell közölni, igen fárasztó a tájékoztató könyvtáros számára stb. (Igazából csak a felsőoktatásban tanulók számára vonzó, akik jártasak az internet világában.)

Az eddigi tapasztalatok azt is mutatják, hogy nem minden kérdés megválaszolására alkalmas ez a megoldás; szerzőnk végkövetkeztetése: ne rohanjon egy könyvtár se megvásárolni a tájékoztatói szoftvert, csak ha előtte alaposan át nem gondolta és meg nem tervezte a szolgáltatást aprólékosan, minden szempontot figyelembe véve.

(Murányi Lajos)

03/139

COFFMAN, Steve: What's wrong with collaborative digital reference? = Am.Lib. 33.vol. 2002. 11.no. 56-58.p.

Mi a baj az együttműködésre épülő, elektronikus referenz szolgálattal?

Együttműködés -belföldi; Gépi könyvtári hálózat; Hatékonyág; Referenz

Az együttműködésre épülő (kollaboratív) referenz hálózatok nagy népszerűségnek örvendenek. A részt vevő könyvtárak egy profilban megjelölik állományaik erősségeit és gyenge pontjait, továbbá azt, hogy milyen típusú kérdéseket tudnak megválaszolni. A legtöbbször meg kell egyezniük abban, hogy a részvételért cserében megválaszolnak bizonyos számú kérdést, valamint, hogy a válaszok meg fognak felelni egy sor szabványnak. Amikor valamelyik tagkönyvtár nem tud egy-egy kérdést megválaszolni, rögzíti témáját, a válasz szintjét, határidejét és más jellemzőit, majd továbbítja a hálózatnak.

A hálózat útirányválasztó szoftvere automatikusan összeveti a kérdést a könyvtárak profiljával és a legmegfelelőbb könyvtárba irányítja, ami nem megy könnyen, sőt gyakran hibás is. Ha azonban minden rendben van, a válaszadó könyvtár megválaszolja a kérdést, majd visszaküldi a kérdést beküldő könyvtárba. Néhány hálózat nagy „tudásbázisok” felépítését tervezi, melyek kérdéseiket és válaszait tartalmazzák, és az olvasók ezeket majd lekerdezhethetik a tájékoztató könyvtáros közreműködése nélkül.

Az elmúlt években egész kis iparrá nőtte ki magát ez a szolgáltatás. A legnagyobb vállalkozás a OCLC és a Kongresszusi Könyvtár jelenleg Question Point névre hallgatató kezdeményezése. Egy sor bizottság, munkacsoport és más testület alakult a kollaboratív referenz szabványainak megteremtésére. Az Amerikai Könyvtáregyesület, az ALA Tájékoztatási és Olvasószolgálati Szervezete (Reference and User Services Association) is felállította a cél-

ból a Digitális Referenz Útmutatók Bizottságot (Digital Reference Guidelines Committee). Több tudományos kutatás is vizsgálja a kollaboratív referenz hálózatokat. A szabványokon dolgozik a NISO is.

Bár kollaboratív referenz hálózatok megléte új jelenség, az Egyesült Államok több államában már volt előzményük. A közkönyvtárak ugyanezt a szolgáltatást kapták más néven. Ezeknek a szolgáltatásoknak alacsony volt a kihasználtsága és drámaian csökkent az internet elterjedésével. Oregon államban, ahol készítenek ilyen statisztikákat, az adatok azt mutatják, hogy az állam közkönyvtárai 1995 és 2000 között a kérdések kevesebb mint 0,2%-át továbbították központi megválaszolásra, ami az internet elterjedésével 40%-os csökkenést mutatott. Nincsen ilyen statisztika a felsőoktatási könyvtárak köréből, ahol a tájékoztatás sokkal inkább a felhasználóképzésre összpontosít, és ahol általában a nagy gyűjtemények lehetővé teszik a kérdések helyben történő megválaszolását.

Nem meglepő tehát, hogy a kollaboratív referenz hálózatok kihasználtsága egyelőre igen kicsi. A Kongresszusi Könyvtár szolgáltatásában mindössze 2000 kérést rögzítettek, pedig a hálózathoz 260 könyvtár, köztük a világ legnagyobb intézményei tartoznak.

Talán jó is, hogy így van. A kollaboratív referenz hálózatok kialakítása ugyanis olyan alapvető problémákat hordoz, amelyek nem teszik lehetővé, hogy az eseti használaton túllépjenek ezek a rendszerek. A legnagyobb probléma a gazdasági modell. Bármely, a válaszok továbbítására épülő rendszerben a kérdések többségét főként a falvakban működő, kisebb, kevésbé ellátott könyvtárak teszik fel, míg a válaszok inkább a nagyobb, városi tudományos és felsőoktatási könyvtárakból érkeznek. Persze ez utóbbiaknak is lehet néha szükségük egy-egy kisebb könyvtár helytörténeti dokumentumára, a forgalom túlnyomó többsége azonban a másik irányban halad. Ilyen módon a kollaboratív

referenz hálózatok működésének alapjául szolgáló modell torz.

A korábbi referenz-továbbító rendszerek létrehozói látták ezt a rendszer alaptermészetéből következő egyenlőtlenséget, ezért megfizették a választást, vagy finanszírozták saját referenz szolgáltatásukat.

A gazdasági kérdések mellett is van számos probléma, így kérdéses, hogy miként tudnak eltérő tájékoztatási gyakorlattal és stílussal rendelkező könyvtárak egy közös szervezetben együttműködni. Hajlandók-e a könyvtárosok ismeretlen kollégák és könyvtárak válaszaiban megbízni, vagy ragaszkodnak-e majd ahhoz, hogy néhány megbízható helyről kapják a válaszokat? Valóban lehetséges-e a tájékoztató munkát olyan mértékben szabványosítani, hogy hatékony legyen az együttműködés? Ha igen, akarjuk-e a könyvtárakat monitorozni, hogy megfelelnek ezeknek a szabványoknak? Akarják-e az elfoglalt tájékoztató könyvtárosok a kérdéseket katalogizálni és osztályozni, hogy továbbíthatóak legyenek? Képes-e az automatikus útírányválasztó szoftver a kérdések elosztására, vagy bízunk a továbbítást a könyvtárosokra? Át tudnak-e lépni a kollaboratív referenz hálózatok az országhatárokon, nyelvi különbségeken, a szerzői jog, az olvasók adatainak védelmével kapcsolatos előírások különbözőségein? Fogják-e a kiadók tolerálni, hogy egy adott könyvtárban más könyvtár kérdését válaszolják meg az ő, szerzői jogilag védett adatbázisaikból és más forrásaikból, különösen, ha a válaszokból közös tudásbázis épül? Akarnak-e az internet gyorsaságához szokott olvasók várni a válaszokra, hiszen sem várnak sem szeretnek, sem azt, ha valaki máshoz irányítják őket?

(Koltay Tibor)

03/140

JANES, Joseph – HILL, Chrystie: Finger on the pulse. Librarians describe evolving reference practice in an increasingly digital world = Ref.User Serv.Q. 42.vol. 2002. 1.no. 54-65.p. Bibliogr. a jegyzetekben.

Milyennek látják a könyvtárosok a referenz tevékenységet a digitalizálódó világban?

Elektronikus könyvtár; Felmérés; Hatékonyság; Tájékoztató munka

Felmérést készítettek arról, hogy miként látják a könyvtárosok a digitális referenz kérdéseit. Előzetesen e-mailben kiküldött kérdéseken alapuló rögzített telefoninterjúkat folytattak le, valamint a DIG-REF elektronikus vitafórum résztvevőit keresték meg. A válaszolók csekély száma (22 fő) miatt az eredmények csak korlátozottan érvényesek.

A digitális referenz szolgálatok 1999-ben vagy azt követően alakultak, több válaszadó szerint az olvasók kifejezett igényére. Hasonló szerepet játszott az indulásban a könyvtárosok érdeklődése vagy egy-egy, a digitális referenz terén már tapasztalatot szerzett kolléga kezdeményezése. Sokan organikus fejlődésnek, a korábbi tájékoztató szolgálatokhoz kapcsolódó, azok magától értetődő folytatásának tekintik a digitális referenz szolgálatokat.

Nincs egyetértés a szabályozás és a szolgáltatás határainak kijelölése tekintetében. A legtöbb általános szabályzat a digitális referenz szolgálatok számára leginkább megfelelő kérdéstípusokra, a megválaszolásra szánható időre épül, és a könyvtárak igyekeznek szabályokat kialakítani a digitális referenz és a tájékoztatás más formái közötti kapcsolatokat figyelembe véve. Sok helyütt egyelőre nincsen szabályozás, amit azonban sokan helytelenítettek. Néhány helyen rész kérdéseket szabályoztak, így a válaszok formáját (barátságos üdvözlés, köszönetnyilvánítás a kérdésért, a kérdés megismétlése, záróformula, helyesírás-ellenőrzés).

Nagyjából azonos számú válaszadó tekintette azonosnak a digitális és a hagyományos tájékoztatást, mint ahányan arra szavaztak, hogy a digitális refe-

rensznek a gyorsan megválaszolható és faktografikus kérdésekre kell korlátozódnia.

A digitális referenz szolgálatok fontos problémája a könyvtárosok megítélése szerint a hagyományos referenz interjú hiánya, bár általában elégedettek az eddig kapott kérdésekkel.

Nem volt egyetértés a digitális referenz szolgálatok minőségi kritériumait illetően. A válaszadók egyharmada szerint a digitális válaszadás a hagyományosnál több időt vesz igénybe és a vártnál lassabb. Néhányak szerint a digitális környezet magasabb színvonalú tájékoztatást tesz lehetővé, talán az írásos válaszadás eredményezte jobb megformálás és az erre fordított több idő okán. Hasonló számban nyilatkoztak úgy, hogy a digitális tájékoztatást részesítik előnyben, mert nyugodt körülmények között, teljesebben, jobban dokumentálva adhatnak választ a kérdésekre. A tájékoztatás felhasználóképzési oldala nehezebben érvényesül a digitális referenz szolgálatokban.

Akár magasabb, akár alacsonyabb a digitális referenz szolgálatok szolgáltatási színvonalja a hagyományos tájékoztatáshoz képest, a könyvtárak büszkéek új szolgáltatásukra, és úgy érzik, jól szolgálják olvasóikat.

(Koltay Tibor)

Lásd még 166

Kölcsönzés

03/141

SUMSON, John – HAWKINS, Margaret – MORRIS, Anne: The economic value of book borrowing from public libraries. An optimisation model = J.Doc. 58.vol. 2002. 6.no. 662-682.p. Bibliogr.

Mekkora pénzbeli értéke van a könyvek kölcsönzésének a közkönyvtárakban? Egy optimalizálási modell ismertetése

Hatékonyág; Kölcsönzés; Közművelődési könyvtár; Modellálás

A közkönyvtári szolgáltatások gazdasági értékének statisztikai vizsgálatával összefüggésben (ld. a

03/024. számú referátumot a KF 2003. 1. számában) a szerzők modellt dolgoztak ki annak demonstrálására, milyen gazdasági haszonnal jár, ha az olvasók a megvásárlás helyett kölcsönzik a könyveket. A modell nem a könyvvásárlások vagy a könyvtári könyvkölcsönzések számán, hanem a könyvolvasások számán alapul. Különböző feltevéseket alkalmaztak a modellnél a kemény és puha fedelű könyvek megkülönböztetésére és a könyvtári költségek különböző szintjeire. A legfontosabb változót azonban az a szám jelentette, amely az „átolvasott” illetve a tájékozódásért és/vagy oktatási célból „gyakran kézbevett” könyvek mennyiségét fejezte ki. A közkönyvtári könyvkölcsönzések számának növelése nem csak az egyes használók érdeke, hanem országos szinten is gazdaságos.

(Autoref.)

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

03/142

LINE, Maurice B. – URQUHART, D.J.: Interlibrary services in the UK = Interlend.Doc.Supply. 30.vol. 2002. 4.no. 190-194.p.

Könyvtárközi szolgáltatások az Egyesült Királyságban. Mi lett a 70-es évek terveiből?

Könyvtárközi kölcsönzés; Szolgáltatások

A folyóirat szerkesztősége úgy döntött, publikál néhány, a folyóiratban vagy jogelődjeiben megjelent fontosabb cikket, amelyekhez kommentárokat fűz. Most D. Urquhart 1970-ben e cím alatt tartott előadását jelentette meg, amelyet Line kommentált.

Urquhart a National Lending Library for Science and Technology (NLL) tevékenységét ismertette. (Az intézmény később a British Library Lending

Division, majd Document Supply Centre néven vált ismertté).

Az NLL a könyvtárak könyvtáraként született, s a könyvtári igények kielégítését nem egy központi katalógusra, hanem egy központi gyűjteményre alapozta. Teljesítménye gyorsan nőtt: 1963-ban 233 600, 1969-ben már 928 300 kérést teljesített. Fényesen bebizonyosodott, hogy a könyvtári területen az igény részben a kínálat funkciója. Más országok példája is ezt bizonyítja: ott a legnagyobb a kereslet, ahol a legjobb rendszerek működnek. Urquhart 1970-ben előre látta, hogy az NLL több millió kérés teljesítésére lesz képes: 1998-1999-ben 3,67 millió jelentette a csúcst.

Előnyös volt áttérni a fénymásolatok szolgáltatására; ez olcsóbb volt, mint eredeti példányokat küldeni, különösen rövidebb dokumentumok esetében.

Ugyancsak bevált, hogy a gyűjteményről nem fektettek fel katalógust (csak néhány részterületről, pl. orosz monográfiák): a köteteket a címek betűrendjében tárolták, ami jelentős mértékben felgyorsította a kérések lebonyolítását. A cél az volt, hogy a kérést még aznap teljesítsék, s ezt zömében sikerült is elérni. (A felállítási rendet csak a 90-es évek közepén változtatták meg, ennek indokaival Line nem ért egyet).

Urquhart a központi dokumentumellátó szolgáltató más országok számára is járható útnak tekintette. Itt tévedett: csak akkor jöhet számításba ez a megoldás, ha az ország kellőképpen nagy (legalább 40 millió lakosa van). Amerikai szakemberek is foglalkoztak megvalósításával, de a 80-as évek közepén már az elektronikus dokumentumellátás perspektívája látszott kibontakozni. Kisebb országokban esetleg számításban jöhet a legfontosabb (legdrágább) folyóiratok központi gyűjteménye.

A tény az, hogy az NLL egyszeri jelenség volt, amelyet jórészt Urquhart személyisége határozott meg. Paradoxon, hogy éppen az NLL külföldre nyújtott szolgáltatásai tették fölöslegessé hasonló intézmények létrehozását más országokban.

Urquhart is, Line is kétségbe vonta a regionális elv érvényesítését országon belül a könyvtárközi kölcsönzésben. Az általános trend azonban a centralizáció ellen hat, s bár nem látszik racionálisnak, hogy a könyvtári ellátást a politika határozza meg, tudomásul kell venni.

Az automatizálás már korán megjelent az NLL-ben, ám az információs és kommunikációs technológia rohamos fejlődését nem lehetett előre látni. Az elektronikus folyóiratformátum megjelenése gyökeresen más helyzetet teremtett. A kiadók vonakodtak átadni folyóirataikat hostoknak, némely könyvtári egyesülés olcsóbbnak vélte, ha a maga kezébe veszi az ellátást. Az eredmény az volt, hogy a BLDSC-hez befutó kérések száma 1998-1999-től csökkenni kezdett. Fenyegetve lenne a szolgáltatás jövője? Urquhart azt állította, hogy tízévenként felül kell vizsgálni az NLL koncepcióját. Nagyon nehéz azonban egy ekkora hajó kurzusát megváltoztatni. Az újragondolás azonban megkezdődött.

S végül még egy gondolat: a könyvtárközi kölcsönzés kifejezés idejét múlt szakkifejezés. Bármennyire is használatos az ILL (interlibrary lending), talán mégis fel kell váltani az RDA-val (Remote Document Access – dokumentumok távoli hozzáférése).

(Papp István)

03/143

BAKER, David: Document delivery – breaking the mould = Interlend.Doc.Supply. 30.vol. 2002. 4.no. 171-177.p. Bibliogr.

Dokumentumszolgáltatás – hagyományos és új megoldások

Dokumentumszolgáltatás; Felsőoktatási könyvtár; Gépi könyvtárközi kölcsönzés; Könyvtárközi kölcsönzés

A cikk szubjektív bepillantás nyújt az információs és kommunikációs technológia alkalmazásának múltbeli és jövőbeli helyzetére az Egyesült Király-

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

03/145

MATTHAEIDESOVÁ, Marta: Špeciálne kategórie používateľ'ov. Problematika sociálne znevýhodnených knižniciach = Knižnica. 3.roč. 2002. 11/12.no. 523-526.p. Bibliogr. 5 tétel.

Res. angol és francia nyelven

Speciális használói kategóriák. A társadalmilag hátrányos helyzetű olvasók problematikája a nyilvános könyvtárakban

Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Közművelődési könyvtár

A speciális feltételekkel jellemezhető lakosok, Magyarán a hátrányos helyzetűek olvasóvá szervezését és könyvtári ellátását az Unesco 1994. évi könyvtári manifesztuma írja elő.

Két fő csoportjuk van, úm. a fizikailag, illetve a szociálisan hátrányos helyzetben élők.

Szerzőnk e halmazban következőképpen „osztályoz”:

1. Azok az állampolgárok, akik még vagy már nem keresnek. Közéjük
 - a gyerekek és fiatalok,
 - a nyugdíjasok tartoznak.
2. A keveset keresők, úm.
 - a csökkent munkaképességűek,
 - a háziasszonyok és gyesen lévők,
 - a munkanélküliek,
 - a szociálisan gondozott gyerekek és fiatalok.
3. A többségtől etnikailag, nyelvileg és kulturálisan elütő csoportok, azaz
 - a menekültek, emigránsok, immigránsok, költözők, repatriáltak.
 - a nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok.
4. Deviáns csoportok, így
 - az ún. „kulcsos gyerekek”,

ság felsőoktatási könyvtáraiban. Kiemelten foglalkozik azzal, hogyan vált a dokumentumszolgáltatás az internet alapú könyvtári szolgáltatások központi hajtóerejévé, áttekinti a legutóbbi újításokat és a lehetséges jövőbeli megoldásokat. Olyan programok eredményeit ismerteti, mint a Joint Information Systems Committee e-Lib programja és az azt követő kísérletekét, melyek célja alternatívák nyújtása a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás dominanciájával szemben. Összefoglalja az EDDIS és az Agora projektek révén elért innovációs folyamatok közvetlen tapasztalatait.

(Autoref.)

03/144

KAPIDAKIS, Sarantos: Document delivery system for Greek libraries = El.Libr. 20.vol. 2002. 6.no. 496-503.p.

A görög könyvtárak dokumentumszolgáltatási rendszere

Dokumentumszolgáltatás; Központi katalógus -online

A cikk a görög könyvtárak központi katalógusának tulajdonságait ismerteti. A 232 könyvtár együttműködésén alapuló katalógust használva a könyvtárosok kikereshetik a szükséges tudományos folyóiratokat, és választhatnak a szolgáltató könyvtárak közül. Ezután nyomon követhetik a rendelés helyzetét, egészen a teljesítésig. A szolgáltató könyvtárak könyvtárosainak számítógépén megjelennek a kért cikkek adatai, amelyek nyomán a nyomtatott folyóiratokból kikereshetik a cikkeket, és a kért módon elküldik a megrendelőknek. A cikk egy folyamatban lévő új fejlesztést is bemutat, amelynek segítségével könnyebben, a többi könyvtártól függetlenül lehet aktualizálni a folyóiratadatokat, lehetővé válhat külső adatforrások használata a folyóiratcikkek keresésére, és elektronikuscikk-archívumokban keresve, önkiszolgáló módon lehet hozzájutni a kívánt cikkekhez.

(Autoref.)

Lásd még 129, 155

- a magatartási zavarokkal küzdő gyerekek és fiatalok,
- alkohol-, drog- és játékfüggők,
- hajléktalanok, csavargók,
- a börtönbüntetésüket töltők.

A felsoroltak némely csoportjával való foglalkozás nagy empátiát és türelmet kíván a könyvtárosoktól. Körükben korántsem csak a kulturált viselkedésre való készítetés nehéz feladat, hanem az állományvédelmi követelmények betartatása is.

(Futala Tibor)

03/146

SAKÁLOVÁ, Elena: Nezamestnaní a knižnica = Knižnica. 3.roč. 2002. 11/12.no. 527-531.p.

A munkanélküiek és a könyvtár

Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Közművelődési könyvtár

A múlt század kilencvenes éveinek elejére kiderült, hogy Szlovákiában is megszűnik az állami paternalizmus, s ezzel párhuzamosan a munkanélküliség is tömeges jelenséggé válik.

1996 táján – egyenetlen eloszlásban – Szlovákiában kb. 13%-os volt a munkanélküliség, jelenleg 20% az átlag. 1996-ban a könyvtárak is felmérték, hogy milyen arányban található munkanélküiek felnőtt olvasói között. Ez az arány 1,62% és 12,43% között ingadozott, tehát könyvtárügyileg is országos nagyságrendű lett a probléma.

Tudni kell, hogy a munkanélküiek között vannak, akik dolgozni szeretnének, álláskeresésben vannak, illetve vannak, akik nem is kívánnak dolgozni, s a szociális segélyekre hagyatkoznak. A könyvtárnak az új munkahelyet vagy másfajta keresési lehetőséget akaró csoportjának sajátos ellátására kell törekednie. Ez azt jelenti, hogy főleg a munkahelyekről szóló tájékoztatást, alternatív megoldások keresését, jogszabályi felvilágosítást, ismeretnövelést stb. kellene számukra biztosítani.

A konkrét munkanélkülieken kívül a könyvtárnak fel kell készülnie a munkanélküli családok, a holnapi munkanélküliek (végzős diákok) ellátására is, s nem árt, ha a kérdéssel kapcsolatban gyűjt némi elméleti irodalmat is.

A könyvtár akkor ér el sikereket a munkanélküliek ellátásában, ha megismeri hatókörének foglalkoztatói viszonyait, illetve ha e téren felhasználja a korszerű tájékoztatás lehetőségeit (adatbázis, internet stb.).

Fontos, hogy az érdekelt szervekkel és intézményekkel vállaltva dolgozzon. Nem neki kell mindent magára vennie és megoldania.

(Futala Tibor)

03/147

DESBUQUOIS, Catherine: L'accès a la lecture et a l'information des personnes handicapées visuelles = Bull.Bibl.Fr. 47.tom. 2002. 6.no. 78-83.p. Bibliogr. lábjegyzetben.

A vakok és gyengénlátók információellátása: realitások és lehetőségek

Vak könyvtárhasználó

Az információhoz való hozzáférés kérdései a vakokat és gyengénlátókat ugyanúgy érintik, mint a társadalom egészét. Franciaországban az e réteghez tartozók számának megbecsülésére nincs megbízható statisztika. Egyes források szerint az öregedéssel járó látásproblémákon túl a társadalom 10%-a szenved valamilyen fokú látáskárosodásban. A látáskárosultak számára adaptált kiadványok gyakran rögtönzött úton jönnek létre egy fénymásoló, szkennel vagy Braille-nyomtató segítségével. Akik rendszeres kiadásra vállalkoznak, mind szerzői jogi, mint technológiai problémákba ütköznek.

A szerzői jogról szóló európai direktíva eltekint a szerzői jog korlátozásaitól olyan esetekben, amikor a művet látás- vagy halláskárosultak személyes használatára alkalmazzák. Franciaország azonban

még nem dolgozta át szerzői jogi törvényét a direktívának megfelelően.

Az adaptált kiadás előállítási költségei magasak, a legdrágább kétségtelenül a Braille-adaptáció. A magas ár nemcsak az előállítási eljárásokkal, hanem az alacsony példányszámmal is magyarázható. A könyvek túlnyomórészt kölcsönzés céljára készülnek és postai úton, költségmentesen jutnak el a látáskárosult olvasókhöz.

Az információs technológiák és a Braille-szoftverek térhódítása olcsóbbá teheti az adaptált kiadványok előállítását, de a formátumot és a hozzáférhetőséget illetően új problémákat is felvet. Az elektronikus könyv jelentős változást eredményezne, ha az eredeti kiadók lehetővé tennék a védett formátumú művek adaptált perifériákon történő olvasását, vagy hozzájárulnának a fájlok exportálásához Braille alapú vagy öregetűs adaptáció céljára. Jelenleg azonban az elektronikus könyveket csak speciális hordozókon, vagy az előfizető számítógépén installált szoftver segítségével lehet olvasni, forrásfájloikat pedig szerzői jog védi.

A digitális technológiák a hangos könyvek előállításában is változást hoznak. A DAISY (Digital Audio Information SYstem) nemzetközi szabvány lehetővé teszi strukturált audio-digitális művek létrehozását. A vak olvasók ma már „lapozhatják” a hangos könyvet, hozzáférnek a tartalomjegyzékhez és megjelölhetik, hol tartottak az olvasásban.

Természetesen az internet közvetítésével a látáskárosult olvasók is egyre bővülő információforrásokhoz és szolgáltatásokhoz jutnak hozzá. Ennek feltétele az, hogy a szabadon elérhető weboldalak olvashatók legyenek a speciális szoftverekkel. Ez azonban ma még nem általános gyakorlat. A vak olvasók például már olvashatják a Le Monde számaint elektronikusan, de más honlapokhoz nem férnek hozzá, nem is szólva olyan szolgáltatások igénybevételéről, mint az on-line jegyrendelés.

A nyilvános könyvtárak megújult érdeklődéssel fordulnak a vakok és gyengénlátók felé, és közülük azok, amelyek megfelelő perifériákkal és szoftverekkel felszerelt számítógépekkel rendelkeznek, szívesen készítenének adaptált kiadványokat. Ehhez azonban sok más eszköz is kell: átíró szoftver, nagykapacitású nyomtató, könyvkötő gép, megfelelően képzett munkaerő, és nem utolsósorban sok idő. Ha mindez nem áll rendelkezésre, akkor a könyvtár az olvasáshoz szükséges speciálisan felszerelt számítógépekkel, valamint a használatukhoz értő munkatársakkal segítheti a vak és gyengénlátó olvasókat.

A technológiai fejlődés tehát mindenképpen lelkesítő távlatokat nyit a látáskárosultak olvasása és információhoz való hozzáférése szempontjából. De bármennyire fontos integrációs tényező is a technológia, a „mindent digitalizálás” nem lehet az egyetlen megoldás a vakok és gyengénlátók problémáira. Fontos, hogy az információhordozók különféle formái fennmaradjanak, alkalmazásuk igazodjon a használat, az olvasók, a szövegek különbözőségéhez. Ami a kiadást illeti, újra kell gondolni a közintézmények és a magánszektor egymást kiegészítő szerepét. Az adaptált kiadás résztvevőinek ki kell lépniük elszigeteltségükből és meg kell osztaniuk egymással erőforrásaikat és tudásukat. A kereskedelmi kiadóknak pedig fel kell ismerniük, hogy ha digitális anyagaikat szabályos és ellenőrzött keretek között teszik hozzáférhetővé, akkor elkerülhetik a kalózkodások veszélyét. Remélhetőleg a fogyasztókkal élők évének nyilvánított 2003-as esztendő meghozza a francia szerzői jogi törvény régóta várt módosításait is, amelyek határozottan rögzítik majd a testi fogyatékosok jogát az információhoz való hozzáféréshez.

(Balogh Anna)